

Проблемні питання апеляційного оскарження вироку суду в частині цивільного позову в Україні та використання досвіду країн континентальної Європи для їх вирішення

Ю. В. Циганюк, викладач кафедри теорії та історії держави і права Національної академії Державної прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького, кандидат юридичних наук

Кримінально-процесуальний закон наділяє учасників процесу, зокрема цивільного позивача та цивільного відповідача, широкими правами на оскарження вироку в частині, що стосується перегляду цивільного позову, в апеляційному порядку. Водночас Кримінально-процесуальний кодекс України не містить значної кількості чітко визначених правових норм, що регулювали б перегляд вироку суду в частині цивільного позову в порядку апеляційного оскарження, а зазначаються вони здебільшого поряд із загальними правилами оскарження вироку.

Метою даної статті є використання досвіду європейських країн з перспективою його впровадження та використання для розширення прав суб'єктів цивільного позову в кримінальному процесі при апеляційному оскарженні вироку в частині цивільного позову.

До цієї тематики зверталися чимало науковців, але більшість з них розглядала апеляційне оскарження вироку в частині цивільного позову в кримінальному процесі у контексті вітчизняного законодавства, не приділяючи значної уваги порівнянню з країнами континентальної правової системи. Серед вчених, що звертаються до проблеми апеляційного оскарження вироку в частині цивільного позову в кримінальному процесі, – Ю.Р. Адоян, Б.Л. Ващук, М.І. Гошовський, П.П. Гурєєв, В.Г. Даєв, О.П. Кучинська, А.Г. Мазалов, В.Т. Маляренко, Л.Л. Нескороджена, В.Т. Нор, О.А. Тарнавський, М.М. Хандурін та багато інших.

Цивільне право та цивільний процес

Апеляційне оскарження в частині цивільного позову відповідними особами у визначений законом строк і у встановленому порядку зумовлює обов'язковий розгляд справи апеляційним судом, який перевіряє в межах апеляції законність, обґрунтованість і справедливість вироку в частині цивільного позову.

Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини передбачає апеляційне та ревізійне оскарження вироків. Причому окремий розділ кодексу визначає положення про скарги. Аналогічні норми передбачені Кримінально-процесуальним кодексом Польщі.

Право на апеляційне оскарження вироку суду в частині цивільного позову відповідно до законодавства Німеччини має лише цивільний відповідач. Цивільний позивач у кримінальному процесі Німеччини права на апеляційне оскарження в апеляційному порядку немає. Теорія пояснює це тим, що він може захистити свої права в порядку цивільного судочинства¹.

Кримінально-процесуальне законодавство різних країн континентальної Європи передбачає кілька способів оскарження і перегляду вироків. До них варто віднести опозицію, апеляцію, касацію, ревізію. Кожна з них характеризується своєрідним колом завдань та процесуальних рішень, про що зазначимо далі.

Порядок оскарження вироку суду в частині цивільного позову в Україні врегульовано Кримінально-процесуальним кодексом. Однак залишається чимало питань як практичного, так і теоретичного характеру, про які варто зазначити.

Актуальним є питання оскарження вироку в частині цивільного позову. Не зрозуміло, чи означає це, що позивач та відповідач вправі оскаржувати лише рішення щодо розміру стягнення завданої злочином шкоди, способів забезпечення цивільного позову і чи має право позивач оскаржувати висновки суду щодо відсутності події або складу злочину тощо.

Значення поставленого питання є очевидним. Надавши відповідь на нього, визначимо межі повноважень суду при розгляді такої скарги, а також сутність діяльності цивільного позивача, відповідача та їх представників у судах вищестоящої інстанції.

На думку А.Г. Мазалова, цивільний позивач має право оскаржити виправдувальний вирок. Він зазначає, що в кримінально-процесуальному законодавстві застосовується термін «вирок», що означає можливість оскарження в апеляційному порядку не лише обвинувального вироку, а й виправдувального².

Існуюча в ст. 348 КПК вказівка на право оскарження «в частині, що стосується вирішення цивільного позову», не обмежує позивача в праві оскаржувати обґрунтованість виправдання, оскільки вирок суду в цій частині є передусім рішенням щодо питання про підстави позову. Адже підставами позову є ті юридичні факти, які є також підставою для вирішення питання щодо вини особи. Цивільний позивач може розраховувати на отримання відповідного відшкодування лише тоді, коли буде доведений факт скоєння злочину, що спричинив майнову шкоду, та вину особи, яка його скоїла.

¹ Филимонов Б.А. Уголовный процесс ФРГ. – М., 1974. – С. 88.

² Мазалов А.Г. Гражданский иск в уголовном процессе. – М., 1977. – С. 146–147.

Доповнимо до досліджуваного питання, що в проекті КПК конкретизується можливість оскарження в апеляційному порядку цивільним позивачем та цивільним відповідачем вироку лише в частині цивільного позову. Зокрема, в ньому зазначається, що цивільний позивач, цивільний відповідач та їхні представники мають право подати апеляцію у частині, що стосується вирішення цивільного позову³. В даному випадку варто визначити, що практика подання апеляцій, які лише стосуються вирішення цивільного позову, існує. Наведемо приклади. До Судової палати в кримінальних справах Апеляційного суду Тернопільської області надійшла апеляційна скарга, в якій захисник К. просить змінити вирок суду в частині цивільного позову і зменшити розмір стягнутої з засудженого П. моральної шкоди на користь потерпілого Л. до 500 грн⁴. До судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Житомирської області надійшла апеляційна скарга потерпілого Б., який, не оспорюючи фактичних обставин справи, доведеність винності засуджених та кваліфікації їх дій, просить вирок суду в частині вирішення цивільного позову скасувати, справу повернути на новий судовий розгляд чи стягнути суму упущеної вигоди⁵.

За кримінально-процесуальним законодавством Франції при перевірці вироків у порядку опозиції право на оскарження має лише цивільний позивач, коли він не брав участі при провадженні за цивільним позовом у трибуналі у зв'язку з тим, що належним чином не був повідомлений про слухання справи, а також заочно засуджений підсудний⁶. Звичайно, в такому випадку КПК Франції надає можливість зазначеним особам повністю оскаржувати вирок трибуналу, в тому числі щодо цивільного позову в кримінальному процесі.

Підлягають апеляції в кримінальному процесі Франції і вироки, в яких одночасно з покаранням поліцейський суд присуджує засудженому відшкодування шкоди. Апеляційне оскарження цивільного позову в кримінальному процесі за законодавством Франції може здійснюватися шляхом подання основної та зустрічної апеляції. Основну апеляцію цивільний позивач, а також цивільний відповідач оскаржують у частині, що стосується цивільного позову. Зустрічна апеляція може бути подана однією із зазначених осіб лише в тому випадку, коли хто-небудь із них подав зустрічну апеляцію. У порядку касації цивільний позивач та цивільний відповідач наділені правом на оскарження вироку, який не підлягає ординарному оскарженню (апеляційному чи опозиційному), в межах цивільного позову⁷.

Велике практичне значення має питання про повноваження вищестоящего суду щодо зміни вироку в частині цивільного позову, зокрема збільшення розміру компенсації майнової та моральної шкоди.

³ Кримінально-процесуальний кодекс України. Проект (станом на 13 березня 2006 року). – К., 2006. – Ч. 3. – С. 1.

⁴ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Тернопільської області // www.reyestr.court.gov.ua/pls/htmldb/f?p=204:2:16808725293816841718:no:p2_dc_id:10000065520 – Відвідано 25.08.2007 р.

⁵ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Житомирської області // www.reyestr.court.gov.ua/pls/htmldb/f?p=204:2:16808725293816841718:no:p2_dc_id:10000088450 – Відвідано 25.08.2007 р.

⁶ Гуценко К.Ф., Головкин Л.В., Филимонов Б.А. Уголовный процесс западных государств. – М., 2002. – С. 385.

⁷ Нор В.Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. – К., 1989. – С. 392–397.

Судова практика, керуючись роз'ясненнями Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 березня 1979 р. «Про практику застосування судами законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, спричиненої злочином» (п. 14), дотримувалась позиції, відповідно до якої вищестоящі інстанції були вправі внести до вироку суду зміни, пов'язані із збільшенням розміру стягнення для відшкодування шкоди, спричиненої злочином, якщо у справі не вимагалось зібрання або додаткової перевірки доказів, обставини справи в частині спричиненої шкоди встановлені судом першої інстанції повно та правильно, але була допущена помилка в застосуванні норм матеріального права.

На думку одних авторів, таке положення не може бути визнане правильним і заснованим на законі, оскільки суперечить одній з ідей кримінального процесу – недопущення повороту до гіршого щодо правового стану обвинуваченого в судових стадіях процесу, сфера дії якої, на їх думку, поширюється також на рішення вищестоящих судів у частині відшкодування майнових збитків, завданих злочином. То інші, навпаки, вважають, що воно із названим кримінально-процесуальним принципом не вступає в суперечність і є цілком обґрунтованим⁸.

Вважаємо, що у випадках, коли відносини, що виникають при провадженні цивільного позову в кримінальній справі не врегульовані кримінально-процесуальним законом, суд застосовує відповідні норми цивільно-процесуального закону за умови, що це не суперечитиме нормам КПК. Це положення є загально-визнаним у теорії цивільного позову в кримінальному процесі й послідовно використовується в правозастосовчій практиці.

Питання ж про те, чи вправі вищестоящий суд при перевірці законності й обґрунтованості вироку змінити його в частині стягнень у відшкодуванні заподіяних збитків, у тому числі й у бік їхнього збільшення, кримінально-процесуальним законом не регулюється. Водночас цивільний процесуальний закон (частина третя ст. 303 ЦПК) встановлює правило, відповідно до якого апеляційна інстанція не обмежена доводами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення⁹.

Якщо взяти до уваги єдину матеріальну (цивільну) природу цивільного позову в кримінальному і цивільному процесі, їхні загальні риси і сутність, то, вважаємо, є всі підстави для застосування в кримінальному процесі даного положення цивільного процесуального закону. Інакше склалася б важко пояснювана і невинуватана ситуація, в якій до однорідних за своєю сутністю правових відносин у цивільному і кримінальному процесі застосовувалися б принципово різні правила і приймалося б протилежне рішення. Наведемо приклад. Вироком Тисьменицького районного суду стягнуто з Ф. на користь потерпілого Д. 8000 грн моральної шкоди. В апеляції, що надійшла до судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області, представник потерпілого – Р. ставить питання про скасування вироку суду за м'якістю призначеного покарання і збільшення суми моральних збитків. За ре-

⁸ Цивільний процесуальний кодекс України. – К., 2006. – С. 100.

⁹ Там само. – С. 112.

зультатами доповідей осіб та матеріалів справи колегія суддів дійшла висновку про збільшення розміру відшкодування моральної шкоди потерпілому до 15 000 грн¹⁰. Колегія суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області також своєю ухвалою збільшила розмір відшкодування моральної шкоди та вирішила питання про відшкодування матеріальної шкоди, в стягненні якої було безпідставно відмовлено судом першої інстанції, адже в матеріалах справи наявні квитанції¹¹.

Вважаємо, що зміна вищестоящим судом вироку в частині стягнення з засудженого або цивільного відповідача сум для відшкодування заподіяного злочинном матеріального збитку в бік їхнього збільшення не є «поворотом на гірше» і допустиме в кримінальному процесі. Лише в тому випадку, коли зміна розміру шкоди може вплинути на кваліфікацію злочину або визначення обсягу обвинувачення в бік, який погіршує становище засудженого, – не варто використовувати зазначені позиції.

Кримінально-процесуальний кодекс Німеччини у § 308 визначає, що суд, який розглядає скаргу, не має права змінити оскаржуване рішення на шкоду протилежній стороні подавача скарги без повідомлення протилежної сторони про скаргу для подання зустрічних пояснень¹². Також § 331 Кримінально-процесуального кодексу Німеччини містить положення про те, що вирок не може бути змінений на шкоду підсудному за видом та розміром правових наслідків діяння, якщо апеляцію подав сам підсудний, на його користь прокуратура чи його законний представник¹³. Водночас перегляд вироків застосовується тоді, коли вирок винесений з порушенням закону, а саме, якщо правова норма не була застосована або була застосована, але неправильно¹⁴.

У Франції суд, що переглядає справу в порядку опозиції, не зв'язаний своїм попереднім заочним рішенням, причому правило «про заборону повороту на гірше» не діє. Але в той же час ніщо не перешкоджає суду залишити в силі оскаржуваний підсудним вирок. Апеляційний суд залишає в силі оскаржуване рішення або замінює його власним рішенням, якщо вважає, що скаргу варто задовольнити. Касаційний суд не має права вносити зміни до оскаржуваного рішення, він може його скасувати, якщо вважає, що скарга обґрунтована або відхилити скаргу¹⁵.

Отже, роль апеляційного оскарження судового вироку має беззаперечне значення для визначення справедливості судового рішення, завдяки реалізації права цивільного позивача та відповідача на перевірку іншим складом суду. Причому, таким складом суду, який є колегіальним, а відповідно і більш незалежним від суду, що постановив оскаржуване рішення, в частині цивільного позову.

¹⁰ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Івано-Франківської області // www.reyestr.court.gov.ua/pls/htmldb/f?p=204:2:16808725293816841718::no:p2_dc_id:10000105769 – Відвідано 25.08.2007 р.

¹¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області // www.reyestr.court.gov.ua/pls/htmldb/f?p=204:2:1680872_5293816841718::no:p2_dc_id:10000102112 – Відвідано 25.08.2007 року.

¹² *Strafprozessordnung*. – Beck-Texte im dtv, 2006. – S. 117.

¹³ Там само. – С. 121.

¹⁴ Там само. – С. 122.

¹⁵ Гуценко К.Ф., Головка Л.В., Филлимонов Б.А. Цит. работа. – С. 393–399.

У кримінальному процесі України та країнах континентальної правової системи позитивно вирішене питання про повноваження суду, який переглядає вирок у порядку опозиції, апеляції, касації чи ревізії щодо «повороту на гірше» розміру відшкодованого цивільного позову вироком суду першої інстанції. Таке твердження, як засвідчив аналіз та проведене порівняльно-правове дослідження, не суперечить чинному кримінально-процесуальному законодавству України та може бути впроваджене у Кримінально-процесуальний кодекс України.

Накладення арешту на майно та заборона вчинення дій щодо його відчуження як заходи забезпечення позову в цивільному процесі

С.О. Коросд, здобувач Київського
національного університету внутрішніх справ

Інститут забезпечення позову в цивільному процесі врегульовано статтями 151–155 Цивільного процесуального кодексу України, які мають застосовуватися з урахуванням роз'яснень, викладених у постанові Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову», а також відповідних доктринальних положень у науково-практичних коментарях до ЦПК України.

Водночас ані ЦПК України, ані Верховний Суд України, ані наука цивільного процесуального права не порушують і не дають відповіді на такі важливі практичні процесуальні питання, як-то: чи можуть позовні вимоги майнового характеру забезпечуватися не шляхом накладення арешту, а саме шляхом заборони вчинення дій щодо відчуження майна (рухомого та нерухомого); в який саме спосіб має забезпечуватися позов, якщо в спорі перебуває майно (рухоме та нерухоме), яке знаходиться у відповідача чи за ним зареєстроване; чи існують відмінності між забезпеченням позову за рахунок нерухомого та рухомого майна; чи має практичне значення для забезпечення позову розмежування майна, яке є предметом спору (спірного майна) та майна, за рахунок якого забезпечуються грошові вимоги позивача; чи можливе виконання ухвали про забезпечення позову не в порядку, встановленому для виконання судових рішень, тобто без залучення державної виконавчої служби.

До таких актуальних питань, на наш погляд, також належить питання співвідношення таких самостійних видів (способів) забезпечення позову за рахунок майна, зокрема нерухомого, як накладення арешту на нього та заборона вчинення будь-яких дій, спрямованих на його відчуження, в аспекті правильності визначення вибору способу забезпечення позову, який мав би забезпечити майнові позовні вимоги позивача за рахунок наявного у відповідача рухомого чи зареєстрованого за ним нерухомого майна.